

Історіографічна проблематика у наукових працях В. Ф. Циха

Кісельова Юлія

Кісельова Юлія. Історіографічна проблематика у наукових працях В. Ф. Циха. В статті розглядаються історіографічні погляди вихованця та викладача Харківського університету В. Ф. Циха. Інтерес до творчості істориків з'явився у молодого вченого ще в роки навчання. У своїй магістерській дисертації Цих застосував елементи історіографічного аналізу до вирішення проблем теорії та методики викладання історичної науки. В цій роботі була зроблена спроба дати визначення історії, окреслені основні напрями в історичній науці, порушені питання історіографії стародавніх народів та осмислено взаємозв'язок рівня розвитку науки і рівня її викладання. Серед викладачів Харківського університету саме В. Ф. Циху належить честь першого звернення до питань історії історичної науки. **Ключові слова:** Харківський університет, історична наука, історіографія.

Kiseleva Yuliya. The Historiographic problems in scientific works of V. F. Tsykh. The article considers historiographic views of student and lecturer of Kharkiv University V. F. Tsykh. The historical works interested him during his training in university. In his master dissertation Tsykh applied the historiographic analysis to problems of theory and methodology of teaching of history. There was had made the attempt to define the history, listed basic directions in history, put questions of historiography of Ancients and considered of interrelation between level of development of science and level of its teaching. Among lecturers of Kharkiv University he had a honour to be the first historian who paid attention to the questions of historical science. **Keywords:** Kharkiv University, historical science, historiography.

Період 20-30 років XIX сторіччя в історії історичної науки характеризується загостренням інтересу до теоретичних проблем історії, що пов'язується з потребами розвитку самої історичної науки, впливом європейської історичної думки і навіть інколи вважається проявом прихованої політичної боротьби [2, с. 5]. Розробка теоретичних питань науки супроводжувалась вивченням її історії, тому зазначений період прийнято вважати початком процесу перетворення

історіографічних знань у спеціальну галузь наукових досліджень [10, с. 143]. Виразніше зрозуміти цей процес дозволить аналіз особливостей звернень окремих дослідників до історіографічної проблематики.

Володимир Францевич Цих вважається одним із засновників «харківської школи» істориків, характерною особливістю якої С. П. Стельмах вважає розробку теоретичних проблем історії [12, с. 22]. Проте історіографічні погляди вченого ще не стали предметом спеціального дослідження.

В. Ф. Цих народився у 1805 році в Харківській губернії. По закінченні Катеринославської гімназії він з 1822 по 1825 рік навчався на словесному факультеті Харківського університету, який закінчив зі ступенню кандидата. Після відмови молодого вченого вступити до Професорського інституту у Дерпті, його призначили вчителем Харківського інституту шляхетних дівчат, але вже у 1831 році запросили до університету викладати всесвітню історію. Після захисту у 1833 році магістерської дисертації, Цих отримав звання ад'юнкта, а в 1834 році він був запрошений до новоствореного Київського університету, де отримав звання екстраординарного професора, а згодом став ректором цього університету. В 1837 році В. Ф. Цих передчасно помер у віці 32 років [13, с. 724].

В. Ф. Цих визнали першим видатним представником кафедри всесвітньої історії в Харківському університеті [5, с. 258]. Вихованець університету, Цих ще під час навчання звернув на себе увагу. В «Українському журналі» було надруковано його переклад уривку із твору Тита Лівія, яким молодий вчений намагався підкреслити свою високу оцінку майстерності римського історика. На основі аналізу позитивних якостей роботи Тита Лівія і порівняння з іншими істориками античності він назвав його «найвидатнішим із істориків» [15, с. 225-226]. Будучи вже професором Київського університету, В. Ф. Цих залишився вірним інтересу до творчості істориків. Його слухачі згадують, що у викладача не було улюблених історичних подій або особистостей, «він виражав співчуття не до історичних діячів, але до їх істориків, яких він полюбляв за те, що вони написали історію» [17, с. 128]. Цікаво зауважити, що В. Я. Шульгін, який приводить ці спогади в своїй книзі, виданій у 1860 р., що особливість професора розцінював майже як недолік.

Роботою, що принесла В. Ф. Циху визнання і визначила його запрошення до Київського університету, стала його магістерська дисертація «Вирішення питання з причини постійного збільшення маси історичних відомостей і розширення обсягу історії, чи не потрібно змінити звичайний спосіб викладання цієї науки і яким він потрібен бути, як взагалі, так і особливо в університетах?» (1833). А. С. Іванов зазначає, що в ті часи кандидатам заборонялося вільно обирати теми своїх магістерських дисертацій, вони призначалися факультетом [7, с. 136]. Тема молодого вченого перекликала з темою магістерської дисертації харківського професора російської історії П. П. Гулака-Артемівського, який захистив у 1821 році роботу «Про користь історії взагалі і переважно вітчизняної і про

засіб викладання останньої» [3, с. 320]. Дослідження, які були присвячені питанням теорії і методики викладання історії, захищалися в той час і у Московському університеті. Учні професора М. Т. Каченовського – С. Строев і В. Шеншин, наприклад, розглядали питання «про користь вивчення російської історії у зв'язку із всесвітньою». Але вказані автори висловлювали та розвивали положення свого вчителя «шановного професора» [16, с. 142], тоді як у Харківському університеті за нашими спостереженнями подібні теми були вибрані в якості дисертацій не під впливом конкретного вченого, а як наслідок прагнення університетського керівництва підготувати кваліфіковані викладацькі кадри. Самостійні дослідження складних теоретичних питань історичної науки, вкупі з роздумами про зміни в методах викладання історії якомога краще відповідали меті підготовки для університету майбутніх самостійних вчених, здатних передавати свої знання в процесі навчання. У подальшому, звертаючись до теоретичних проблем «поневолі», В. Ф. Цих зміг реалізувати свої знання і довести рівень свого викладання «по глибині знань і майстерному викладанню лекцій», як признавали його слухачі, до рівня європейського професора [6, с. 143].

Молодий вчений широко зрозумів поставлену перед ним в дисертації задачу. Вирішенню основних питань дисертації передуює вступ, що дорівнює третині загального обсягу його великої, за мірками того часу, роботи, присвяченій роздумам про сутність історії як науки. Щоб окреслити зміст науки автор вводить поняття ідеальної історії як частини загального знання [14, с. 5]. В зіткненні цього ідеалу з наявними матеріалами історії і можливостями людського пізнання стають більш виразними рубезі, задачі, труднощі реальної історії, доступної людському розуму. Реальна історія уявляється «знанням неповним, невизначеним, якому дати об'єм і єдність по одній загальній ідеї не можливо» [14, с. 14]. Проте, автор пропонує свій варіант визначення, який ним висловлюється у формі переліку складових предмету історії і фактів, якими оперує історія [14, с. 15]. Елементи обох груп перекликаються і фактично представляють собою осмислення автором питань предметного поля, дослідницьких засобів і задач історичної науки.

На доказ невизначеності історії Цих наводив тези про різницю в поглядах на науку і в способах обробки її матеріалів протягом всього існування історичної науки [14, с. 14]. Огляду цих способів, що складають різні напрямки, присвятив автор заключну частину свого вступу. Але перш за все він вирішив питання про час виникнення історії як науки. Відмовляючи диким народам Африки і народам Азії у володінні історією «в істинному розумінні цього слова» [14, с. 18], автор пов'язував її появу з діяльністю логографів і Геродота, що втілили в своїх працях елементи історичної критики, і прагнули досягнення істини [14, с. 20]. Основою для виділення напрямків стали: суб'єктивні цілі авторів – «риторичний», «еклектичний напрямок» [14, с. 21-22], особливості матеріалів – «дослідницький напрямок» [14, с. 27], і нові

ідеї, що прийшли з інших наук – «філософський напрямок» [14, с. 29]. Вчений не ставив за мету уявити ці напрямки як послідовні етапи розвитку історичної науки, хоч при характеристиці кожного конкретного напрямку він називає його творця, простежує розвиток напрямку в історичній науці нового часу та сучасності. Та тільки останній напрямок – «новітній» – вносить в перелік елемент хронологічного упорядкування [14, с. 32]. Виділення цього напрямку зроблено Цихом під враженням зміни погляду на історію середніх віків та успішної розробки її проблем в дослідженнях ряду французьких авторів.

У іншого вченого Харківського університету – М. М. Луніна – перше звернення до історіографічної тематики також було пов'язано з розумінням значення нових досліджень в галузі історії середніх віків [11]. В цих дослідженнях харківські вчені вбачали вдалу спробу прикладання ідей філософії історії до конкретних історичних досліджень, в результаті чого було досягнуто безумовне визнання своєрідності окремих історичних епох, вироблено органічний погляд на історію як на безперервний процес, що дозволяло говорити про новий етап розвитку історичної науки. Усвідомлюючи важливість цього повороту в науці, вчені в ситуації, коли «в Росії ледь тільки носяться чутки про нову історичну науку» [14, с. 105], розуміли і важливість популяризації та засвоєння нових знань російською історичною думкою.

Основне питання дисертації В. Ф. Циха припадає на область методики викладання, але головну увагу в роботі звернуто на теоретичну частину – огляд причин зростання маси історичних відомостей та розширення обсягу історії. Автор вбачав причини цього в «історичному житті роду людського» [14, с. 39], «археолого-історичних дослідженнях і відкриттях» [14, с. 48], «розповсюдженні нових ідей в історії» [14, с. 63]. Фактично перша частина дисертації присвячена проблемам створення і накопичення джерел та питанням розширення предметного поля історії. При їх вирішенні вчений, використовуючи ретроспективний метод, торкався питань історіографії стародавніх народів. Він відзначав недостатність знань доступних для складання історії давніми вченими [14, с. 41-42], вказував на складності одержання ними відомостей про минуле [14, с. 49], звертав увагу на особливості історичного мислення стародавніх народів [14, с. 56, 58]. До того ж в дисертації В. Ф. Циха присутній і стислий огляд новітньої літератури з історії окремих народів. Він називав авторів, що досліджували індійську, аравійську, мексиканську, перуанську, єгипетську історії, вказуючи якими питаннями вони займалися, іноді давав їх дослідженням коротку характеристику [14, с. 55]. Кажучи про поширення нових ідей в історії, автор спочатку визначав основні принципи і зміст історичних творів античності, давав висновок про так званій «матеріальний обсяг історичних творів давнини» [14, с. 68]. Цей «матеріальний обсяг», що панував в історичній науці до другої половини XVIII сторіччя, змінився під впливом філософії історії зацікавленістю до вивчення внутрішньої

історії [14, с. 74]. В якості прикладів нової точки зору на вивчення історії, молодий вчений вказував на твори Гізо, Герена, Флассана, присвячені дослідженню елементів внутрішньої історії [14, с. 76].

По темі дисертації Циха не була історіографічною, але за методами вирішення головних теоретичних питань вона без сумніву належить до однієї з яскравих сторінок становлення вітчизняної історіографії.

У другій частині дисертації В. Ф. Цих розпочинає аналіз методу викладання історії і необхідності його зміни у зв'язку з розглянутими причинами накопичення історичних матеріалів. Окремо він розглянув необхідні зміни в змісті викладання всесвітньої історії, вважаючи необхідним поповнювати етнографічний обсяг стародавньої історії за рахунок народів Азії [14, с. 82]. Запропонував Цих і нову систему поділу всесвітньої історії [14, с. 89], яка, як зауважив В. П. Бузескул, була співзвучна ідеям видатних істориків кінця XIX ст. [4, с. 6]. Далі автор перейшов до питання про спосіб викладання для кращого засвоєння всієї маси історичного матеріалу. Всі способи викладання він зводив до двох головних: німецького, що характеризувався систематичністю, і французького, орієнтованого на зацікавленість [14, с. 92], вважаючи другий з цих способів кращим для середньої освіти, а перший – для університетської [14, с. 98]. Цікаво, що вчений рекомендував і підручники для університетського викладання, ретельно їх аналізуючи [14, с. 99]. На закінчення Цих розглядає необхідність зміни способу викладання внутрішньої історії. Харківський вчений виробив принципи викладання внутрішньої історії і запропонував в якості прикладу план викладання історії одного із її елементів – релігії. Розпочинаючи міркування відносно методики викладання історії автор окремо зазначав, що він буде торкатися способу викладання всесвітньої історії, який існує в Росії [14, с. 78]. Це дозволяє нам скласти уявлення про особливості традиційного способу вітчизняного викладання історії того часу і з'ясувати відношення до нього вченого-початківця. Згідно з Цихом університетська освіта була призначена для ознайомлення з систематичною частиною науки, по її закінченні залишається тільки продовжувати здобувати наукові знання, слідуючи за подальшим вдосконаленням і розвитком науки [14, с. 99]. Тому він негативно відносився до захоплення прийомами історичної критики в процесі викладання, коли «зупиняючись на окремому факті, годинами розглядають його достовірність» [14, с. 105]. Вчений дійшов висновку, що в Росії немає «загального нового способу викладання історії, відповідного тій ступені розвитку, якого досягла ця наука» [14, с. 106]. При цьому для Циха було очевидним, що зміна наукового образу історії повинна була вносити корективи і в процес її викладання. Але відповідальними за зміни цього способу він вважав кожного окремого університетського викладача, відмічаючи, що викладач в тій же мірі змінює систему викладання, в якій він змінює саму науку, або приймає зміни зроблені іншими [14, с. 104]. За глибоким переконанням

В. Ф. Циха, викладач історії в університеті повинен обіймати та викладати свою науку органічно, гармонійно, володіти сам та знайомити слухачів зі всіма першоджерелами, бути цілком сучасним провідником всіх нових поглядів та відкриттів в науці [13, с. 726]. Університетський викладач історії повинен бути знайомим не тільки з кращими вітчизняними, але й з іноземними творами, при цьому знати стан кожної галузі науки, кожного її предмету, повинен скористатися всяким новим кроком в науці, замінюючи всі хибні погляди, що належать до пройдешого періоду її розвитку [14, с. 116].

Саме таким самостійним дослідником та викладачем намагався стати в своїй практичній педагогічній діяльності В. Ф. Цих. В. П. Бузескул, проаналізувавши конспекти його лекцій, що збереглися, дійшов висновку, що «вчений намагався викладати історичні факти по найновіших монографіях, перевіряючи їх по джерелам першої руки» [4, с. 2]. Перед кожною новою темою він вказував «джерела і субсидії» (тобто джерела і літературу) [4, с. 4], а загальний курс по стародавній історії розпочинав загальними зауваженнями про історію, проясняв етимологію цього слова та давав уявлення про предмет історії [4, с. 6]. Його слухачі пізніше згадували, що тільки зі вступом на кафедру Циха зрозуміли вони справжнє наукове значення історії. «Обдарований професор, захоплюючи слухачів своїми лекціями, знайомив нас з працями і дослідженнями сучасних письменників Геєрена, Гердера, Нібура, Галлама, Тьєрі, Гізо та інших» [8, с. 101].

Після переходу В. Ф. Циха до Київського університету підняту ним високу планку викладання всесвітньої історії підтримав у Харківському університеті М. М. Лунін. Саме з його іменем пов'язують поглиблення інтересу до історіографії в Харківському університеті [9, с. 131; 1, с. 120]. Але все таки честь першого звернення до питань історії історичної науки належить В. Ф. Циху. Саме в його праці була зроблена спроба дати визначення історії, були окреслені основні напрями існуючі в історичній науці протягом всього її існування, порушені питання початку наукової історії і особливостей історичного мислення стародавніх народів та представлено осмислення взаємозв'язку рівня розвитку науки і рівня її викладання.

Прагнення В. Ф. Циха стати самостійним вченим і викладачем примусило його пильно стежити за розвитком історичної літератури. Звернення до творчості істориків склало основу його широкої історичної ерудиції. Розуміння важливості змін в історичній науці його часу примусило вченого звернутися до питань історіографії у своїй науковій діяльності та внести елементи історіографічних знань до своїх лекційних курсів.

Література

1. Аленов С. Г., Матвеева М. С., Чесноков В. И. К вопросу о преподавании историографии в университетах дореволюционной России / С. Г. Аленов,

- М. С. Матвеева, В. И. Чесноков // Проблемы истории отечественной исторической науки. – Воронеж, 1981. – С. 117-135.
2. *Афонюшкина А. В.* О правительственной политике России 20-40-х годов XIX века в области университетского образования / А. В. Афонюшкина // Российские университеты в XIX – начале XX века. Сб. ст. – Воронеж, 1993. – С. 3 – 17.
 3. *Багалея Д. И.* Гулак-Артемовский Петр Петрович // Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805-1905) / Под ред. М. Г. Халанского и Д. И. Багалея. – Х., 2007. – С. 319-326.
 4. *Бузескул В. П.* О лекциях В. Ф. Цыха профессора Харьковского университета в 30-х годах прошлого века / В. П. Бузескул. – Х., 1910.
 5. *Вязигин А. С.* Цых Владимир Францевич // Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1905) / Под ред. М. Г. Халанского и Д. И. Багалея. – Х., 2007. – С. 257-259.
 6. *Геевский С. Л.* Из автобиографии (1813-1862) / С. Л. геевский // Харківський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців. – Т. 1. – Х., 2008. – С. 136-156.
 7. *Иванов А. Е.* Ученые степени в Российской империи XVIII – 1917 г. / А. Е. Иванов. – М., 1994.
 8. Из воспоминаний студента Н. // Харківський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців. – Т. 1. – Х., 2008. – С. 99-130.
 9. *Каплин А. Д., Куделко С. М., Шерман И. Л.* Историографические и источниковедческие исследования в Харьковском университете / А. Д. Каплин, С. М. Куделко, И. Л. Шерман // ВХУ. Историческая наука в Харьковском университете. – Вып. 24. – 1991. – № 357. – С. 131-136
 10. *Колесник И. И.* Когда зародились историографические знания в России. Пути исследования проблемы / И. И. Колесник // История СССР. – 1989. – № 4. – С. 136-151.
 11. *Лунин М. М.* О влиянии Вальтер-Скотта на новейшие изыскания по части средней истории / М. М. Лунин // Речи, произнесенные в торжественном собрании Императорского Харьковского университета, 30 августа 1836. – Х., 1836.
 12. *Стельмах С. П.* Исторична думка в Україні XIX – початку XX ст. / С. П. Стельмах. – К., 1997.
 13. *Фортинский Ф. Я.* Цых Владимир Францевич // Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834-1884) / Под ред. В. С. Иконникова. – К., 1884 – С. 724-728.
 14. *Цых В. Ф.* Решение вопроса: по причине беспрестанного умножения массы исторических сведений и распространения объема истории, не оказывается ли нужным изменить обыкновенный способ преподавания сей науки и какой он должен быть именно, как вообще, так и особенно в университетах? Рассуждение, написанное для получения степени магистра по части исторических наук / В. Ф. Цых. – Х., 1833.
 15. *Цых В. Ф.* Тит Ливий с присовокуплением отрывка из его истории / В. Ф. Цых // Украинский журнал. – 1824. – № 11. – С. 224-234.
 16. *Шенин В.* О пользе изучения российской истории со всеобщего / В. О. Шенин // Телескоп. – 1834. – Ч. 20. – С. 125-144.
 17. *Шульгин В. Я.* История университета Св. Владимира. – СПб., 1860.

© Кисельова Ю.

Аркадій Жуковський як редактор видань НТШ в Європі

Корнійчук Любов

Корнійчук Любов. Аркадій Жуковський як редактор видань НТШ в Європі. У статті характеризується один із напрямків праці відомого українського історика Аркадія Жуковського в НТШ в Європі. Зокрема, йдеться про його роботу як редактора і члена редколегії таких видань Товариства, як «Вісті НТШ в Європі», «Енциклопедія українознавства-2», «Антологія української літератури XI-XX ст.». **Ключові слова:** НТШ в Європі, А. Жуковський.

Korniychuk Lubov. Arkadij Zhukovsky's work in Shevchenko Scientific Society in Europe as an editor. The work of famous Ukrainian historian Arkadij Zhukovsky in the NTSh in Europe is being characterized in the article. Particularly, the article is about his work as an editor and editorial board member of such publications as «News NTSh in Europe», «Encyclopedia of Ukrainian Studies-2», and «The Anthology of Literature of the XI-iXX centuries». **Keywords:** Shevchenko Scientific Society in Europe, A. Zhukovskiy.

Одним із важливих завдань історіографії є вивчення діяльності українських істориків, що живуть і працюють за кордоном, адже постає необхідність включення їх наукового доробку до загального процесу розвитку української історичної науки. Серед українських дослідників за кордоном важливе місце в організації наукового життя належить іноземному членові НАН України, дійсному членові Української вільної академії наук у США, в минулому – голові НТШ в Європі, професору Аркадію Іларіоновичу Жуковському, дослідження діяльності якого сприяє відтворенню цілісної картини розвитку української історіографії.

Мета даної статті – висвітлити редакторську діяльність А. Жуковського у НТШ в Європі, розкрити його взаємини із окремими співробітниками, визначити особистий внесок вченого у розробку та публікацію видань Товариства, а також їх популяризацію в Україні та діаспорі, і відповідно встановити значення праці історика для розвитку української зарубіжної історіографії. Джерелами для написання статті